

9. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы: В 5 т. – М., 2000. – Т. 2. – 928 с.

10. Ченцов В. Покарання за хліб / В. Ченцов, Н. Романець. – Бористен. – 1998. – №4.

Надійшла до редколегії 24.10.18.

УДК 94 (477.63)«1930»

Н. Р. Романець

ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

АНТИКОЛГОСПНІ ВИСТУПИ В НОВОМОСКОВСЬКОМУ РАЙОНІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ОКРУГУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У статті досліджено масові антиколгоспні виступи в Новомосковському районі на початковому етапі суцільної колективізації. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначені причини, масштаби селянських волинок, карально-репресивні заходи влади проти їхніх учасників.

Ключові слова: колективізація, розкуркулення, селянство, антиколгоспні виступи.

В статье исследуются массовые антиколхозные выступления в Новомосковском районе на начальном этапе сплошной коллективизации. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины, масштабы крестьянских волинок, карательно-репрессивные мероприятия власти против их участников.

Ключевые слова: коллективизация, раскулачивание, крестьянство, антиколхозные выступления.

The article investigates mass anti-kolkhoz actions in Novomoskovsk district at the initial stage of complete collectivization. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the causes, scale of peasant unrest, the punitive-repressive measures of authorities against their participants.

Key words: collectivization, dekulakization, peasantry, anti-kolkhoz actions.

Одним із ключових питань вітчизняної історіографії, яке активно досліджується впродовж останніх десятиліть, є тема селянського спротиву доби «сталінської соціалістичної модернізації». Зростанню наукового інтересу до цієї проблематики сприяла «архівна революція» 1990–2000-х рр., яка призвела до розсекречування широкого кола документів, дослідження проблеми Голодомору 1933 р., а також сучасний процес декомунізації. Незважаючи на появу ґрунтовних наукових розвідок С. Кульчицького [10], В. Васильєва [1], Б. Патриляка [11], в

яких на репрезентативній джерельній базі реконструйовані селянські антиколгоспні виступи в УСРР, досьогодні залишається ще чимало сюжетів, які вимагають додатково вивчення.

Дослідження антиколгоспних виступів селянства є актуальним і з огляду на те, що деякі українські науковці у працях, присвячених добі «великого перелому» продовжують продукувати радянські інтерпретації селянського спротиву як «куркульської контрреволюції». Так, колишній директор Українського інституту національної пам'яті В. Солдатенко у полемічній статті «Голод 1932–1933 рр. в Україні: національна пам'ять і наукова історіографія» не лише заперечує «загальноселянський характер» антиколгоспного опору, але й стверджує, що бідняцькі прошарки села «нерідко брали участь у заворушеннях під впливом» заможних верств [13, с. 87]. Розвиваючи цю тезу, науковець вказує, що куркулі «в загрозованих для себе умовах готові були навіть ділитися своїми статками з біднотою, аби зірвати зусилля з колективізації – роздавали наймитам і незаможним речі, худобу, безкоштовно харчували їх, позичали гроші, сільськогосподарський інвентар, а за те розраховували на підтримку у антидержавних задумах і акціях. І домагалися свого» [13, с. 87–88].

Важливим залишається і регіональний аспект проблеми. Необхідність реконструкції загальної картини селянського опору кінця 1920 – початку 1930-х рр. у регіональному масштабі Дніпропетровської області зумовлюється тим, що даний регіон був одним із найбільших виробників і постачальників товарного хліба не тільки в Україні, а й у Радянському Союзі загалом, а тому привертав особливу увагу з боку партійних та радянських органів, що, зокрема, виявилось у проголошенні багатьох його регіонів «форпостами» суцільної колективізації, у темпах і розмаху структурних перетворень на селі, обсягах примусового вилучення продукції під час хлібозаготівель, в інтенсивності та розмірах репресій проти селянства, що й призвело до масштабного селянського спротиву.

Тому метою цієї наукової розвідки є дослідження причин, характеру, перебігу, наслідків селянських волинок у Новомосковському районі Дніпропетровського округу на початковому етапі суцільної колективізації.

Визначаючи причини антиколгоспних виступів на території Новомосковщини, слід зауважити, що цей район було проголошено районом суцільної колективізації, хоча на 1 січня 1930 р. на його території було колективізовано лише 34,5% селянських господарств [6, арк. 2]. Між тим у директивному листі ЦК КП(б)У від 27 грудня 1929 р. вказувалося, що районами й округами суцільної колективізації слід вважати

тільки ті, де в колгоспи вступило близько половини селянських дворів і де створено умови до втягнення у колективізацію решти селян. Таким чином, у Новомосковському районі були відсутні передумови для масової організації колективних об'єднань, що й стало причиною для майбутнього конфлікту між владою і місцевим селянством.

Одночасно із колективізацією в Новомосковському районі розгорнулося й розкуркулення. 6 лютого 1930 р. відбулося перше засідання Новомосковської надзвичайної районної трійки з ліквідації куркулів, яка зобов'язала всі сільські партосередки організувати надзвичайні трійки у складі голови сільради, уповноваженого райпарткому та секретаря партосередку (у селах, де немає партосередків, голови КНС). В Новомосковському районі було виявлено 290 господарств експертників, які підлягали розкуркуленню. Проте надзвичайна районна трійка вважала, що ця «робота повністю не закінчена – не виявлені куркульські господарства, а також політичні бандити (попи, сектанти, поліцаї та інші)», а тому вимагала її продовжити [12, с. 43].

Спочатку завдяки застосуванню репресивних заходів у Новомосковському районі рівень колективізації зріс з 33,4% селянських господарств і 42,3% площ на 30 січня 1930 р. до 65,5% господарств і 72,2% площ на 15 лютого 1930 р. [12, с. 64]. Однак іншим наслідком примусового насадження колективних форм господарювання стали селянські волинки, найбільші з яких відбулися у с. Спаське.

Суцільна колективізація у с. Спаське почалася наприкінці грудня 1929 р. з організації ТСОЗу «Нове життя». Слід зазначити, що у селі вже існував колгосп, до якого входило 70 дворів, але ТСОЗ «Нове життя» заснували не на його основі, а окремо. Цей феномен, скоріш за все, пояснюється негативними результатами господарювання першого колективного об'єднання. Як заявила батрачка Приська Бондаренко, «у нас СОЗ вже був та все своє майно пропив» [3, арк. 63].

Методи колективізації, які представники влади застосовували у с. Спаське, були типовими для Дніпропетровщини: селян зачиняли у приміщенні школи і тримали там доти, доки вони не записувалися до ТСОЗу [12, с. 65].

Щоб примусити селян усупільнити майно, колективізатори вдавалися й до прямих погроз. Приміром, члени комісії пообіцяли покалічити селянина Якова Козинця за його відмову віддати коня до колгоспу [3, арк. 17].

Під час організації нового колгоспу для всіх селян, незалежно від майнового та соціального становища, встановили єдиний вступний внесок – 10 крб, що викликало загальне невдоволення. При цьому загальна сума внеску для ТСОЗу була визначена Новомосковським РВК

у розмірі 9 500 крб, тобто із розрахунку 100% колективізації мешканців с. Спаське. Встановлені паї селяни мали сплатити протягом 24 годин. У протилежному випадку у селян описували майно, у бідняків – «ложки, миски, трияпки, всі дрібниці». Голова комісії зі збору грошей Зубатий інструктував її членів наступним чином: «Йди, бери за горло! Давай, дери з них шкуру!» Не дивно, що селянинові Бабуцькому, який недоплатив 1 коп., комісія встановила за недоїмкою пеню 17 коп. [2, арк. 14].

Негативну реакцію селян викликала і процедура формування посівного фонду новоутвореного колгоспу, під час якої насіння вилучали не лише у колгоспників, але й одноосібників [2, арк. 23].

Про небажання мешканців с. Спаське колективізуватися свідчить той факт, що ще до появи сталінської статті «Запаморочення від успіхів», яка спричинила масовий вихід із колгоспів, колгоспниці цього села з 28 лютого до 3 березня 1930 р. почали подавати спочатку індивідуальні, а потім групові заяви про вихід із ТСОЗу [8, арк. 41].

Мешканці села були невдоволені і новою, конфіскаційною системою оподаткування, заявляючи: «Народ дойняли податками. У нас було так – хто податок свій віддасть, того ще оподатковують». Через надмірне оподаткування деякі селяни голодували. Наприклад, селянка Мотрона Самойленко з Гнедівської дільниці, плачучи, повідомила, що комсомолец Сергієнко забрав у неї всю пшеницю, тому їй нічого їсти.

Так звані «порушення революційної законності» були допущені сільськими можновладцями та активістами й під час проведення розкуркулення. Обстеження діяльності сільської комісії, яка здійснювала опис і вилучення майна експертників, засвідчило відсутність актів опису, вилучення, продажу куркульського майна. Існували лише окремі записи активістів, на основі яких вдалося встановити зникнення майна на суму 172 крб 75 коп. та різних дрібних речей. З'ясувалося, що члени комісії займалися банальним мародерством. Наприклад, рахівник комісії Ігор Оліфер привласнив кожух, годинник, кусок полотна. Один із учасників розкуркулення Василь Циган прямо закликав до таких дій: «Бери, їж, братва, хоч тепер» [2, арк. 25].

До привласнення майна розкуркулених долучилися і сільські партійці. На нараді секретарів райпарткомів Дніпропетровського округу було оприлюднено інформацію, що партосередок с. Спаське Новомосковського району «поділив одяг та інше барахло розкуркулених» [8, арк. 51].

Навіть Дніпропетровський окружком КП(б)У визнавав, що «господарсько-політичні кампанії у с. Спаське перетворилися на систему свавільного командування і беззаконня». Наприклад, утильсировина

збиралася шляхом примусової розкладки порівну між дворами із заміною примусовим грошовим внеском розміром 2 крб 40 коп. Тому Дніпропетровський окружком КП(б)У ще в директивному листі від 2 лютого 1930 р. вимагав «негайної ліквідації викривлень політики партії» у с. Спаське [8, арк. 51].

Загальну ж причину виступу у с. Спаське чітко визначив один із мешканців, старий селянин Грузин: «Наш народ вжахнувся від порядків, ... став сам не свій, ось і стався заколот» [3, арк. 16].

Варто зазначити, що після придушення заворушень органи ДПУ намагалися довести, що нібито волинка у с. Спаське була не стихійним вибухом селянського невдоволення, а контрреволюційним виступом, організованим місцевими куркулями. Підготовка «заколоту» нібито здійснювалася родинами місцевих куркулів Ялових, Войтенко, Макаренко, Мігай, які поширювали чутки «про близьке повалення Радянської влади», агітували своїх родичів – бідняків і середняків, проводили організаційні наради, «на яких обговорювали плани одночасного виступу у ряді сіл». В обвинувальному висновку стверджувалося, що одна з таких нарад відбулася 3 березня 1930 р. на квартирі сина куркуля Власа Ялового, в якій взяли участь зять висланого куркуля Сергій Редченко, син куркуля Давид Яловий і середняк Кузьма Норка. Під час цієї наради Сергій Редченко нібито заявив, що «ми тоді зможемо добитися результатів, коли в кожному селі буде знищено 15–20 комуністів». Проте самі обвинувачені це заперечували, вказуючи, що вони цього дня просто разом пиячили [9, арк. 283, 284].

Аналогічні обвинувачення висунули і Петру Макаренку. Нібито він спеціально влаштував у своєму будинку пиятику, на яку запросив середняків Федора Поляха і Білого і дав їм завдання – у неділю і понеділок (2-го і 3-го березня) на базарі агітувати проти СОЗу та виселення куркулів. Останні виконали ці доручення під виглядом п'яних. Між тим під час допиту обвинувачені визнали, що пиячили, але «категорично заперечували отримання від Макаренка завдань організаційного характеру» [9, арк. 285].

Додамо, що, як «стихійне явище» охарактеризував волинку у с. Спаське ще один учасник заворушень – Степан Полях [9, арк. 286].

Поштовхом до антиколгоспних заворушень, на думку влади, стало поширення чуток селянкою Наталею Локоть, яка 3 березня на базарі у с. Спаське нібито кричала, що «на Губиниських хуторах СОЗ вже розігнали, коней і зерно розібрали», після чого аналогічні чутки вона поширювала на Губиниських хуторах [9, арк. 282].

Насправді приводом до виступу селян у с. Спаське Новомосковського району стала висилка куркулів. 2 березня 1930 р. о 7-й годині

ранку уповноважені та місцеві активісти, серед яких був голова колгоспу С. Басан, почали описувати майно селян, зарахованих до куркулів, яких мали вислати із села. Депортованим дозволялося взяти з собою речей вагою 25–30 пудів. Коли про це стало відомо мешканцям с. Спаське, на вулиці почали збиратися жінки, які згодом попрямували до сільради, вимагаючи, щоб їм видали голову ТСОЗу. С. Басан у цей час переховувався, намагаючись уникнути розправи [9, арк. 15].

Увечері в школі відбулися збори активу, на яких визначили відповідальних за виселення «куркулів». Після чого активісти розійшлися по домівкам цих селян, де залишалися до ранку, доки за ними не приїхали підводи. У такий спосіб організатори розкуркулення намагалися не допустити втечі «куркулів» із села. Особливо завзяті активісти, як приміром С. Басан, вимагали від розкуркулених, щоб вони зібрали речі о 3-й годині ночі, але ті відмовилися це робити [9, арк. 15].

Вранці 3 березня 1930 р. на дільницях села почали збиратися невеликі групи жінок. Коли наряд міліції чисельністю 11 осіб вивозив куркулів із села, жінки, об'єднавшись у натовп до 600 осіб, спробували їх відбити. Наприклад, селянка Оксана Шевченко намагалася зупинити підводу з родиною Макара Ялового. Проте міліція натовп відтіснила, і куркулів вивезли [7, арк. 471 зв.].

Наступного дня – 4 березня 1930 р. – вранці біля сільради зібрався натовп селян, тепер вже не лише жінок, але й чоловіків, близько 1 200 осіб, які вимагали ліквідації ТСОЗу, повернення усупільненого посівматеріалу, визволення заарештованих та висланих куркулів. При цьому всі вимоги супроводжувалися «лайкою, образами на адресу міліції, партійців». Спроба наряду міліції відтіснити збурених селян від сільради закінчилася невдало. Натовп навіть побив одного з міліціонерів. Після чого з району до села відправили додатковий загін міліції [7, арк. 471 зв.].

Селяни ж почали вимагати, щоб їм видали секретаря партосередку та голову колгоспу, які переховувалися в крамниці Центроспирту. Коли мешканці с. Спаське довідалися про їхнє місцеперебування, вони оточили крамницю. І лише завдяки наряду міліції, який відтіснив натовп, вдалося уникнути самосуду [7, арк. 471 зв.].

5 березня 1930 р. група селян-чоловіків, озброєних дрючками, з третьої спроби змогла захопити сільраду с. Спаське, із якої учасники виступу зателефонували до райвиконкому, повідомивши свої вимоги. Того ж дня мешканці села провели на майдані загальні збори, де перебрали склад сільради. Новим головою став Степан Басан, заступником Трофим Полян, секретарем Петро Грузин. Також учасники зборів ухвалили постанову, в якій сформулювали свої вимоги. Передусім се-

ляни вимагали ліквідації ТСОЗу не лише у с. Спаське, але й на сусідніх хуторах та знищення всіх колгоспних документів. Крім того, учасники виступу хотіли повернення усуспільненого майна: коней, реманенту, посівного матеріалу, а також олійниць, вітряків та відновлення їхньої роботи [3, арк. 13–14].

Мешканці с. Спаське прагнули вирішити і проблему з розкуркуленням: повернути депортованих до села, віддати їхні хати, майно, а також припинити ці акції в подальшому: «щоб в заслання нікого з села не висилали» [3, арк. 13].

Окремою вимогою було визволення з БУПРу заарештованих селян: Антона Гарби, Потапа Вовка, Василя Мордиша, Івги Чумака, Івана Дійового, Тимофія Макаренка, Тимофія Бараника, Семена Кушніра, Сергія Ялового, Івана Крамаренка, Іллі Олійника [3, арк.13]. Можна зробити припущення, що цих селян, ймовірно, заарештували в рамках кампанії з вилучення так званого кримінального та контрреволюційного елементу, яка передувала розкуркуленню.

Із постанови зрозуміло, що селяни були невдоволені свавіллям владних структур. Тому вони вимагали припинення нічних обшуків, безпідставних арештів, вилучення зброї у комсомольців, виключення їх із складу різних комісій. Також учасники зборів зажадали виведення із села загонів міліції, припинення стрілянини [3, арк. 13].

На окрему увагу заслуговують економічні вимоги селян, не здатних задовольнити зростаючі податкові апетити влади. Відтак у постанові загальних зборів знайшло відображення їхнє прагнення скасувати запроваджені податки і повернутися до старої системи оподаткування: «Податок платить, як платили, з десятини. Пайових внесків, щоб більше не прибавляти, також не накладати податок соняшником» [3, арк. 13].

Не оминули учасники зборів і релігійне питання, щодо відновлення церковних відправ та старих релігійних свят [3, арк. 13–14].

Показово, що у постанові загальних зборів окремо підкреслювалося, що мешканці с. Спаське не виступають проти радянської влади [3, арк. 13]. На наш погляд, це зауваження з'явилося, бо селяни, маючи досвід спілкування з місцевими можновладцями, прагнули уникнути звинувачень у контрреволюційній, антирадянській діяльності.

Аналіз змісту і стилю постанови доводить, що вона приймалася у буквальному розумінні «з голосу» – це стенограма вимог учасників зборів, тому сформульовані вони доволі сумбурно, до того ж деякі повторюються декілька разів. Одночасно постанова є яскравим відображенням селянських настроїв доби суцільної колективізації.

Загальні збори також ухвалили рішення знищити документи ТСОЗу. Після чого група селян на чолі з Оксаною Шевченко, Іваном Козинцем, Микитою Поляхом, прихопивши з собою С. Басана, попрямували до канцелярії колгоспу, де примусили рахівника Луку Грузина віддати їм списки членів ТСОЗу і книги протоколів. Правда, отримали вони не оригінали, а копії. Потім І. Козинець і М. Полях демонстративно знищили ці документи: виривали листи із книги і кидали до натовпу [9, арк. 289].

Крім того, заколотники примусили С. Басана віддати їм ключі від амбарів, де зберігалось усуспільнене зерно, яке вони негайно розібрали. Показово, що у розборі збіжжя брав участь і рідний брат голови колгоспу – Сергій Басан [9, арк. 178].

6 березня 1930 р. близько 10-ї години ранку у с. Спаське знову почали формуватися групи жінок по 10–15 осіб. Всього зібралось 5 груп, які розігнав наряд міліції. Проте це не зупинило селян. Вже о 10 годині 50 хвилин зібралися дві великі групи – 100–150 осіб і п'ять груп по 20 осіб. Піша міліція і 8 кінних міліціонерів розсіяли натовп, але селяни чинили опір – міліціонера-вершника намагалися побити палками. Також спробували роззброїти міліціонера, зірвати з нього наган [2, арк. 31].

Антиколгоспні заворушення поширилися і на сусідні населенні пункти, до яких направили гінців із с. Спаське. Так, 5 березня о 12 годині дня до Губиниських хуторів приїхали родичі експертників, які намагалися зірвати дільничні збори, вимагали знищити списки колгоспу і видати зерно. Були здійснені спроби розбити комори. Все це супроводжувалося вигуками: «Коли самі не візьмемо, спасчане допоможуть» [2, арк. 3]. Гінці із с. Спаське були виявлені також у селах Вільне, Кулебівка.

Для ліквідації селянського виступу у Новомосковському районі було створено спеціальну групу, до якої увійшли П. Сорокін – голова Дніпропетровського окрвиконкому, Яблоков – заступник голови окрвиконкому, Х. Леонюк – начальник IV сектора ДПУ УСРР, Нетесін – уповноважений Дніпропетровського окружкому КП(б)У, Поєгліт, Ветров. Оперативну роботу цієї групи очолив Х. Леонюк. Про серйозне ставлення місцевої влади до селянського заворушення у с. Спаське свідчить той факт, що перше засідання цієї групи відбулося 6 березня о 4 годині 40 хвилин.

До села також було відряджено 160 комуністів, які мали провести серед селян роз'яснювальну роботу, викривши «антирадянську сутність виступу», «популяризувати звернення окрвиконкому і рішення пленуму сільради». Для цього планувалося організувати «індивідуаль-

ну обробку» членів КНС, батрацтва, бідноти, дільничні селянські збори.

Проте ідеологічною роботою функції партійців не обмежувалися. Вони також мали зібрати інформацію про сам виступ, за допомогою селян виявити заколотників, «антирадянські елементи». Зібраний «фактичний матеріал» уповноважені партійці мали передавати оперативній групі, тобто чекістам [2, арк. 1].

До с. Спаське була направлена і виїзна сесія суду, яка вже 6 березня мала розглянути справу про напад на сільраду, про «самозваний» склад сільради і грабунок зсипних пунктів. Міліцію зобов'язали розганяти будь-які збори селян та ізолювати с. Спаське від сусідніх населених пунктів. 6 березня 1930 р. на придушення виступу на Губиниських хуторах було спрямовано 20 міліціонерів [2, арк. 5]. Разом з тим керівництво області, яке увійшло до складу ліквідаційної групи, вирішило виявити «винуватців у викривленні лінії партії і голому адмініструванні, які межували з кримінальністю» [2, арк. 7].

Показово, що влада боялася проводити загальні збори мешканців с. Спаське. Протягом 6–8 березня були організовані дільничні збори, на яких більшість присутніх становили незаможники. Із протоколу зборів батраків і бідняків Гнездівської дільниці с. Спаське видно, що селяни не бажали виступати, розуміючи до яких наслідків можуть призвести їхні висловлювання, оскільки влада прагнула виявити заколотників. Тому присутні на зборах комуністи декілька разів призупиняли збори, проводили серед селян роз'яснювальну роботу, але це не дало бажаного результату.

Причини мовчанки селян пояснив учасник зборів іншої дільниці с. – Новоселівської – Федір Шевченко: «...Селяни бояться висловлюватися, тому що коли висловлювалися вчора на зборах сільради й указували помилки та хиби, які були у робітників місцевої влади, їх називали підкуркульниками» [3, арк. 40].

Не виступали на зборах і селяни інших дільниць села. Так, на зборах Замостянської дільниці не висловився жоден із присутніх рядових членів громади, а на Циганський із 120 учасників зборів виступили лише 6–7 осіб [2, арк. 32–33].

Крім того, 6 березня 1930 р. провели пленум Спаської сільради у попередньому, «правильному» складі. Щоб не допустити відхилення від «генеральної лінії партії», його перебіг контролювали заступник голови Дніпропетровського окрвиконкому Яблоков і сім представників «робочих районів». Тому рішення пленуму Спаської сільради були цілком прогнозованими. У постанові «Про хід підготовки весняної сівки» були визнані «незаконними збори селян, які скликані без сіль-

ради, а всі рішення цих зборів контрреволюційними». Водночас пленум засудив виступ «частини бідноти та середняцтва проти СОЗу та радвлади» і підтримав заходи окрвиконкому та райвиконкому «щодо вилучення елементів, які здійснюють контрреволюційну агітацію, зруйнування та пограбування созівського майна та посівного матеріалу» [3, арк. 53].

У цілому про масштаби «роз'яснювальної роботи», проведеної протягом 6–8 березня 1930 р. представниками місцевої влади у с. Спаське, свідчать наступні дані: організовано 18 загальних дільничних зборів за участі 1 401 селян, 10 зборів бідняків і батраків – 599 селян, 29 групових зборів у хатах – 1 030 селян, 1 мітинг, на якому біли присутні 100 селян, і 641 групових бесід, якими охопили 4 394 мешканці села [8, арк. 29]. Також уповноваженим вдалося зібрати інформацію про організаторів і активних учасників виступу, завдяки чому станом на 8 березня 1930 р. було виявлено 4 «заколотників» на Базарянській дільниці, 12 – на Замостянській, 6 – на Толочанській, 4 – на Циганській, 3 – на Гнєздівській [2, арк. 33–34].

Проте проведена «виховна» робота, яка добре виглядала на папері, у звітах, не змогла змінити настроїв селянства, їхнього ставлення до «соціалістичних перетворень» в аграрному секторі. 9 березня 1930 р. близько четвертої години дня у с. Спаське знову зібрався натовп близько – 700 селян, який попрямував до сільради. Там селяни вимагали повернення посівматеріалу, усупільнених коней, видачі заарештованих активістів. Оскільки їхні вимоги місцеві можновладці не збиралися виконувати, селяни почали громити приміщення сільради – бити вікна, двері. Заворушення припинив надісланий кінний наряд міліції, який розігнав «заколотників». Після чого вночі затримали 31 «керівника заколоту» [7, арк. 472–472 зв.].

Усього ж за участь в антиколгоспному виступі в с. Спаське було заарештовано 100 осіб, після «фільтрації» яких до кримінальної відповідальності притягнули 26 осіб. Виїзна сесія окрсуду засудила 5 обвинувачених до розстрілу, 3 осіб, серед яких була і жінка, – до 6 років позбавлення волі [3, арк. 8]. Як свідчать документи, першими покарали селян, які брали участь у нападах на сільраду і міліцію [9, арк. 282].

Але органи ДПУ цим не обмежились. 25 березня 1930 р. Судова трійка при колегії ДПУ УСРР ухвалила нові вирoki. Селян Микиту Мігая і Петра Пеліпенченко засудили до розстрілу. Суворість вирoku щодо них пояснюється тим, що у матеріалах кримінальної справи вони фігурують як «куркулі» і організатори волинки. Вирок був виконаний вже 1 квітня о 24-й годині. Ще 9 обвинувачених засудили до різних строків ув'язнення – від 4 до 10 років, інші 7 засуджених були ви-

слані до Північного краю на строк від 3 до 8 років [9, арк. 299, 304, 305].

Під час допитів більшість обвинувачених відмовлялося давати свідчення проти інших учасників заворушень, а також визнавати свою «провину». Наприклад, одна із найактивніших учасниць волинки Оксана Шевченко заявила: «Я все одно буду стояти на своєму, тобто буду вимагати, що і вимагала» [9, арк. 52]. Зазначимо, що навіть у директивному листі ДПУ УСРР «Про дефекти у слідчій роботі» (квітень 1930 р.) визнавалося, що учасники волинок демонстрували солідарність, відмовляючись давати відверті свідчення про підбурювачів і керівників «антирадянських виступів», а це заважало співробітникам ДПУ довести організований характер селянських заворушень [8, арк. 91].

Окрім с. Спаське, масові антиколгоспні виступи відбулися й в інших селах Новомосковського району – Кулебівка, Губиніха, Миколаївка, Миронівка, Лиманське, Піщанка, Підпільне, Орлівщина, Вільне, Воронівка, Дерезувате. Наприклад, 6 березня 1930 р. у с. Губиніха близько 300 селян прийшло до сільради з вимогами «знищити списки СОЗів, роздати усупільнений посівматеріал та худобу, причому вимоги супроводжувалися брудною лайкою, образами та погрозами на адресу представників влади». Потім натовп здійснив спробу розібрати посівматеріал та коней, але наряд міліції розігнав учасників заворушення. Проте наступного дня у с. Губиніха відбувся новий виступ [7, арк. 471зв.].

Волинку з подібними вимогами організували й жінки у с. Воронівка. Вона тривала протягом 8–9 березня 1930 р. [7, арк. 471зв.].

Після масових виступів у с. Спаське, Орлівщина, Кулебівка, Піщанка Новомосковського району, які тривали з 3 до 12 березня 1930 р., почалися масові виходи селян із колгоспів.

Декілька днів тривали селянські заворушення і в с. Знаменівка. 20 лютого 1930 р. зорганізувалися жінки чотирьох дільниць села (на кожній приблизно 400–500 осіб). Вони напали на селян, які звозили насіння до колгоспних комор – перекидали підводи, били їхніх власників (ймовірно, тих, хто чинив опір), примушуючи їх повернутися до додому. Згодом селянки увірвалися до комори, де побили голову комісії зі збору посівматеріалу, зачинили у конторі уповноважених, припинивши таким чином збір насіння. Щоб не допустити усупільнення посівматеріалу, жінки залишалися на вулицях до вечора. Після чого заворушення перекинулися на інші дільниці села, внаслідок чого припинилося формування колгоспних насінневих фондів [7, арк. 321–322].

3 березня 1930 р. у с. Знаменівка відбувся новий селянський виступ, приводом до якого стала депортація куркулів. Те, що мешканці села негативно ставилися до розкуркулення, засвідчили ще збори сьомої і восьмої дільниць, де за виселення куркулів проголосувало лише 4 із 200 присутніх [12, с. 46]. Тому, коли розкуркулених намагалися вивезти із села, натовп жінок розігнав охорону, випряг коней із підвод, а самих «куркулів» повернув до домівок. Представників влади, які приїхали на місце селянського виступу, жінки побили. Ще одна група жінок чисельністю до 700 осіб зібралася біля сільради, де вимагала розпуску ТСОЗу, повернення усуспільненої худоби та посівматеріалу.

Щоб вивезти куркулів, до сільради направили додатковий наряд міліції, проте селян це не налякало. Натовп жінок (1 200 осіб) і чоловіків (500 осіб) із вигуками: «Ура! Бий міліцію!» накинувся на міліціонерів, кидаючи у них каміння. Те, що селяни були налаштовані рішуче, доводить той факт, що перші постріли їх не зупинили, і вони здійснили ще декілька спроб відбити куркулів. У спецзведенні Дніпропетровського окрвідділу міліції повідомлялося, що наряд витратив 250 набоїв. Натовп розійшовся лише надвечір, а вночі заарештували 19 учасників виступу [7, арк. 471 зв.].

Нові антиколгоспні заворушення у с. Знаменівка були спричинені землевпорядними роботами. 9 березня 1930 р. до села прибуло 12 спеціалістів, які мали розмежувати землі колгоспу та індивідуальних господарств, але натовп жінок – близько 300 осіб – не дозволив це зробити. Реакцією влади на селянський виступ став арешт «керівників заколоту» – Степаниди Милашевської та Івана Чорного, яких затримали вночі і відразу вивезли із села. Інших сімох «організаторів» виступу заарештували уніч з 10 на 11 березня, що призвело до нових заворушень у селі [7, арк. 472 зв.].

Вранці 11 березня конвой, який намагався вивезти затриманих селян, зупинили 100 жінок, які відбили заарештованих і відпустили їх по домівкам. До селянок почали приєднуватися інші мешканці села, в результаті кількість учасників виступу зросла до 2 тис. осіб, які почали вимагати визволення раніше затриманих «керівників заколоту», припинення землевпорядних робіт, повернення посівматеріалу індивідуальним господарствам. Оскільки їхні вимоги не були задоволені, селяни увірвалися до сільради, де побили активістів та міліціонерів. Коли ж до села прибув кінний загін міліції, селяни зустріли його сміхом. Проте, як повідомлялося у спецзведенні Дніпропетровського окрвідділу міліції, «вжитими заходами з боку резерву натовп було негайно розсіяно». А вночі на 12 березня провели операцію із затримання 14 керівників виступу [7, арк. 472 зв.].

Масштабні селянські заворушення у Новомосковському районі влада намагалася пояснити існуванням розгалуженого «контрреволюційного, антирадянського підпілля», яке нібито створило осередки у селах, охоплених волинками. Так, у довідці ДПУ УСРР від 21 жовтня 1930 р. повідомлялося, що в с. Знаменівка був викритий осередок української контрреволюційної організації, метою якої була збройна боротьба проти радвлади шляхом терору, грабунку державних і кооперативних організацій і в кінцевому результаті – збройного повстання. Організація накопичувала зброю і на момент ліквідації мала декілька револьверів, гвинтівок, обрізів і навіть бомб [5, арк. 5]. Осередок цієї контрреволюційної організації нібито діяв і в с. Орлівщина, де навесні 1930 р. також відбулися волинки проти колективізації.

Однак рвжиті репресивні заходи не змогли спинити спротив мешканців с. Знаменівка. Восени 1930 р. у селі відбулася чергова волинка, спричинена конфіскаційними методами хлібозаготівель. Справа утім, що бідняки і середняки отримали «тверді завдання», які мали виконати протягом двох днів. У разі нездачі встановленої кількості зерна на селян очікували штрафи і суд. Навіть органи ДПУ визнавали, що ці заходи «за змістом не відрізнялися від заходів, спрямованих проти куркульства»[4, арк. 20].

Крім того, проведене після придушення волинки розслідування встановило, що члени комісії з хлібозаготівлі пиячили, що впливало на методи їхньої роботи. Але за звичною схемою винними у «спаюванні» комісії визнали місцевих «куркулів» Савченка, М. Ткаченка, А. Чернова, яких заарештували [4, арк. 21].

13 жовтня 1930 р. мешканці с. Знаменівка організували волинку, до якої приєдналося близько 300 осіб. Учасники виступу заявили місцевим можновладцям, що «хліба не дадуть, оскільки у нас хліба немає». Однак реакція представників влади була специфічною. У відповідь на слова однієї з селянок: «Ви нас зарізали і замучили», уповноважений Новомосковського райвиконкому Хохлов презирливо заявив: «Нам вас різати не потрібно, ви самі подохнете!» [4, арк. 20–21].

Підсумовуючи, зазначимо, що попри застосування репресивних заходів проти селян Новомосковщини рівень колективізації суттєво не зріс: на 1 квітня 1930 р. було уєспільнено 45,9% селянських господарств району, на 1 січня 1931 р. – 55,9% [6, арк. 2]. Таким чином, завдяки селянському спротиву здійснити тотальну колективізацію аграрного сектора Новомосковського району протягом 1930 р. не вдалося.

Бібліографічні посилання

1. Васильєв В. Настрої та поведінка населення Чернігівщини доби «великого перелому» та суцільної колективізації сільського господарства / В. Васильєв // Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938 / [авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – С. 28–40.
2. Державний архів Дніпропетровської області (долі – ДАДО). – Ф. П-7, оп. 1, спр. 1613.
3. ДАДО. – Ф. П-7, оп. 1, спр. 1614.
4. ДАДО. – Ф. П-18, оп. 1, спр. 159.
5. ДАДО. – Ф. П-18, оп. 1, спр. 160.
6. ДАДО. – Ф. П-19, оп. 1, спр. 250.
7. ДАДО. – Ф. Р-305, оп. 2, спр. 60.
8. ДАДО. – Ф. Р-1518, оп.1, спр. 4.
9. ДАДО. – Ф. Р- 6478, оп. 2, спр. 8536.
10. Кульчицький С. В. Опір селянства суцільній колективізації / С. В. Кульчицький // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 139–158.
11. Патриляк Б. Селянські заворушення у Шепетівському окрузі УСРР в лютому-березні 1930 р. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області). Доступно з: http://papers.univ.kiev.ua/istorija/articles/_on_the_materials_of_State_Khmelnytsky_s_Archive__15327.pdf
12. Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929 – 1933 роки): зб. документів / [упоряд.: Є. І. Бородин, О. В. Касьянов, Н. В. Киструська та ін.]. – Дніпропетровськ: Герда, 2008. – 498 с.
13. Солдатенко В. Голод 1932–1933 рр. в Україні: національна пам'ять і наукова історіографія В. Солдатенко // Голод 1933. Українці: зб. наук. праць. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 6–141.
Надійшла до редколегії 16.10.18.

УДК 94(477.7) «1941/1944»

В. В. Стецкевич, Н. Я. Гандрабура

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

«АГРАРНА РЕФОРМА» НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ (1941-1944 РР.)

Анотація: На основі аналізу численних джерел – наказів, розпоряджень, інструкцій та вказівок – розкривається діяльність окупаційних владних структур в аграрному секторі. Висвітлено зміст «аграрної реформи» доби нацистської окупації.